

Mintautas Gutauskas

ŽMOGUS IR GYVŪNAS

Antropologinis skirtumas
fenomenologinėje hermeneutinėje
filosofijoje

Mintautas Gutauskas

ŽMOGUS IR GYVŪNAS

Mintautas Gutauskas

ŽMOGUS IR GYVŪNAS

Antropologinis skirtumas
fenomenologinėje hermeneutinėje
filosofijoje

MONOGRAFIJA

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2021

Apsvarstė ir rekomendavo spaudai Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto taryba
(2021 m. vasario 3 d., protokolas Nr. 250000-TP-2)

Recenzavo:

prof. Arūnas Sverdiolas (Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

prof. Dalius Jonkus (Vytauto Didžiojo universitetas)

Monografijoje pateikiamas tyrimas, atliktas projekte „Gamtos transformacijos vėlyvojoje modernybėje: ontologiniai ir antropologiniai matmenys“ (Vilniaus universitetas) pagal nacionalinę mokslo programą „Modernybė Lietuvoje“. Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutartis Nr. S-MOD-17-5.

Lietuvos
mokslo
taryba

Knygos leidimą parėmė Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-0627-5 (spausdinta knyga)
ISBN 978-609-07-0628-2 (skaitmeninis PDF)
DOI <https://doi.org/10.15388/vup-book-0012>

© Mintautas Gutauskas, 2021

© Vilniaus universitetas, 2021

Įvadas	7
I. Žmogaus esmės paieškos	29
Maxas Scheleris: žmogaus vieta <i>kosme</i>	34
Martinus Heideggeris: žmogaus esmė	43
Save interpretuojantis gyvenimas	44
Palyginimo kelias: <i>weltarm</i> ir <i>weltbildend</i>	55
Metafizinė prieiga	56
Tarp biologijos ir fenomenologijos: Jacobas von Uexküllis ir gyvūnų prieinamumo klausimas	62
Esmės skirtumai	71
Žmogaus esmės įtvirtinimas	79
Eugenas Finkas: žmogaus pasaulis ir esmės skirtumas	87
Artimi, bet esmiškai skirtingi	88
Pamatiniai žmogiškosios būties fenomenai	94
II. Artikuliavimo mechanizmai ir prievarta	115
Giorgio Agambenas: antropogenezė ir antropologinė mašina	123
Hierarchinė gyvenimo vienybė	127
Antropologinis skirtumas ir antropologinė mašina	135
Sustabdyti antropologinę mašiną?	148
Jacques'as Derrida: žmogaus kvestionavimas gyvūno akivaizdoje	157
Esmės skirtumas ir prievarta	160
Kvestionuojantis susitikimas	179
Nauja ateitis?	186
III. Skirtumo išnykimas ir sugrįžimas	195
Fenomenologija be esmės skirtumo	199
Žmogaus kalba vs. gyvūnų susižinojimas	201
Aš kaip norma	207
Gyvūnai – transcendentalinės subjektyvybės	215

Empatijos struktūra ir ribos	223
Antropocentriskumas ir antropocentrizmas	236
Šiukšlių fenomenologija ir žmogaus klausimo sugrįžimas antropocene	243
Šiukšlės kaip paprastas fenomenas	246
Šiukšlės kaip pamatinis fenomenas	254
Žmogaus klausimo sugrįžimas	263

Baigiamasis žodis **275**

Literatūra	279
Summary	285

Įvadas

Kartą hermeneutikos kurso seminarą nusprendžiau pradėti nuo rytinės hermeneutinės „mankštos“. Kadangi turėjome nagrinėti antropologinio skirtumo temą, studentų paklausiau šiek tiek provokuojančio klausimo: „Ar esate kada nors pajutę savyje kažką gyvuliška?“ Kaip dažnai būna su netikėtais ir nelabai aiškiais klausimais, kurių laiką studentai buvo sumišę. Nepradėjau tikslinti klausimo ir aiškinti, tiesiog prašiau daug negalvojęt pasakoti, kaip jie suprato, arba pagalvoti, kaip tas klausimas galėtų būti suprastas įvairiose mūsų kultūros aplinkose. Tokius neapibrėžto konteksto klausimus dažnai naudoju seminaruose iškelti į paviršių susiformavusius požiūrius, savaimę suprantamybes, klišes ir stereotipus. Vieni pradėjo kalbėti apie gyvūniškus dalykus – instinktus, fizinius poreikius ir išlikimą. Kiti minėjo etinio vertinimo pavyzdžius: „elgiasi kaip gyvulys“, „jis tikras žvėris“. Čia pat buvo pasakyta, kad žmogus gali pasielgti „blogiau nei gyvulys“. Aikštėn iškilo ir lietuvių kalbos aspektai – gyvūnas yra neutralesnė sąvoka, o gyvulys labiau vertinamoji. Prisiminėme lietuvių (ir ne tik) liaudies tradicijas, kai kokie nors žmogaus veiksmai „perleidžiami“ artimiausiems valstietiškos buities gyvūnams: „prisigėrė kaip kiaulė“, „baubia kaip jautis“, „žvengia kaip arklys“, „nerangi kaip karvė“, „tyli kaip žuvis“, „dauginasi kaip triušiai“. Fiksavome, kad, nors šuo yra geriausias žmogaus draugas, niekas nenori „mirti kaip šuo“. Po truputį judėjome link žmogiškumo klausimo. Kas turima omenyje, kai prašoma: „elkis žmoniškai!“, „būk žmogus!“. Juk kiekvienas gimęs *homo sapiens* ir taip yra žmogus. Tačiau kažkaip jis gali „pavirsti gyvuliu“, būti ne žmogus, ne savimi, save prarasti ir vėl atrasti. Surinkę įvairias nuomones kėlėme porą hermeneutinių klausimų – kokiomis prielaidomis vadovaujantis kažkas žmoguje atpažįstama kaip gyvūniška ar gyvuliška? Kas yra gyvūniška, o kas žmogiška? Iš kokios vietos yra sprendžiama? Ar čia remiamasi aplinkos stebėjimu? O gal yra jau iš anksto paruošta žmogiškumo ir gyvūniškumo santykio schema, kurioje stebėjimas ir faktai išvis neturi didesnės reikšmės? Panašu,

kad pasakymas „prisigėrė kaip kiaulė“ tikrai nėra grindžiamas nuosekliu kiaulių girtavimo stebėjimu. Su studentais prisiminėme, kad zoologai gali pateikti nemažai eksperimentais pagrįstų priešingų pavyzdžių: pasirodo, alkoholių pamėgsta ne tik kiaulės, bet ir arkliai, drambliai, beždžionės ir dar pora žinduolių rūšių. Teisingiau būtų sakyti, kad kiaulės prisigeria kaip žmonės. Taigi gyvuliškumą konstituoją kažkas kita. Galiausiai hermeneutinė mankšta atvedė prie to, kad visgi svarbiausias klausimas yra *vieta*, iš kurios kas nors identifikuojama kaip žmogiška arba gyvuliška. Tai pats žmogus. Savyje jis atpažįsta gyvuliškumą ir perleidžia jį labiausiai pažįstamiems gyvūnams. O sau dažnai rezervuoja „kažką aukščiau“, ką galėtų prisiskirti tik sau. Judėjome link išvados, kad minėti pavyzdžiai yra vienas žmogiškumo konstituavimosi būdų. Čia nereikia zoologijos ir faktų, čia reikia *ribos*, kad žmogus galėtų save identifikuoti kaip kažką daugiau ar visiškai kita nei gyvūnai. Taip priėjome prie antropologinio – žmogaus ir gyvūno – skirtumo ir prie plačios filosofinės problematikos – žmogaus konstitucijos siejant ją su gyvūnais ir savo paties gyvūniškumu.

Kokiu būdu, kokiais profiliais, kokia problematika antropologinis skirtumas papuola filosofijos akiratin? Filosofijos istorijoje antropologinis skirtumas ilgą laiką buvo foninė tema. Būti fone nereikia būti nereikšmingam. Tiesiog tai, kas yra fone, nepatenka į dėmesio centrą, nėra visų tyrinėjama ir pasirodo tik protarpiais arba taip ir lieka neiškelta į paviršių. Tačiau šis skirtumas visą laiką buvo reikšminga žmogaus konstituavimosi ir savivokos dalis. Žmogus yra tokia gyva būtybė, kuri save suvokia per skirtumą nuo visų kitų gyvūnų, ir – gali atrodyti visai paradoksalu – žmogus yra toks gyvūnas, kuris save identifikuoja per tai, kad jis nėra gyvūnas. Žmogaus buvimo ir nebuvimo gyvūnu santykis yra problemiškas, komplikotas, nevienareikšmis. Jį svarstyti nėra lengva, nes jis, viena vertus, yra iš dalies natūralus – žmonių rūšis skiriasi nuo kitų žinduolių, kita vertus, yra nuolat konstruojamas dalykas. Žmogiškumas savaime dar nėra duotas gamtos. Metafizinėje tradicijoje, kurioje žmogaus esmė yra laikoma substancialiu dalyku, konstravimo aspektas nebuvo aiškiai išsąmonintas, nes pats skirtumas buvo laikomas duotu Dievo ar gamtos. Šiandien, atrodo, esama visiškai priešingoje situacijoje – po posthumanistinės humanizmo

kritikos įsigali nuostata, kad antropologinis skirtumas tėra vien konstruktas, ideologinis įrankis, skirtas vienai rūšiai užvaldyti kitas. Kraštutinumai, nors yra aiškūs ir gundo savo paprastumu, vis dėlto pernelyg viską supaprastina. Pavyzdžiui, manymas, kad antropologinis skirtumas yra tik biologinis, neapima etinių, socialinių, politinių matmenų su jų prielaidomis ir padariniais. Manydami, kad šis skirtumas yra tik ideologinis, ignoruojame gamtiškumo ir faktiškumo matmenis. Nūdieniuose diskursuose (ypač „gyvūnų teisių“ ar „gyvūno klausimo“) polinkis į radikalumą ypač ryškus. Suvokus, kad šis skirtumas turi ir politinių pasekmių, visur aptinkami politinės užmačios, nekorektiškumas, užvaldymas ir prievarta. Anksčiau buvo siekiama šį skirtumą suformuluoti, dabar stengiamasi jį visai ištrinti. Tačiau, jei nesižavima kraštutinėmis pozicijomis ir manoma, kad antropologinį skirtumą svarstyti yra prasminga, kaip tai daryti? Čia iškyla dar XX amžiaus vidurio postmodernistų problema – kas pirmiau, skirtumas ar tapatybė? Ar mąstyti antropologinį skirtumą reikia tik fiksuoti esamų, duotų, susiformavusių tapatybių – žmonių ir gyvūnų – skirtumą, ar priešingai, manyti, kad tik nubrėžtas skirtumas ir padaro tapatybes, kurias laikome duotomis ir savaime suprantamomis? Tapatybės pirmenybės laikosi religija, metafizika ir biologija – žmonių ir gyvūnų rūšys yra Dievo ar gamtos suformuotos, o jų skirtumas – tik esamos tapatybės ribos. Galima ginčytis, kiek griežtos ribos, ar skirtumai radikalūs, bet rūšinės tapatybės jau yra. O štai požiūris, laikantis antropologinį skirtumą ideologiniu konstruktu, remiasi nuostata, kad skirtumas yra pirminis, žmogaus ir gyvūno tapatybės tėra tik konstruktai, tik skirtumo brėžimo rezultatai. Visą nulemia galia, diskursas, aparatas, iškeliantys žmogų, pavergiantys gyvūnus, užtikrinantys vienos rūšies gerovę kitų sąskaita. Antropologinis skirtumas steigia hierarchijas, kurios savo ruožtu įtvirtina žmogaus išskirtinumą ir įgalina atitinkamą elgesį kitų gyvū būtybių atžvilgiu laboratorijose, fermose, pramogose, zoologijos soduose ir gamtos parkuose. Nors pastarasis požiūris šiandien tampa vis radikalesnis, reikia suprasti, kad žmogaus ir gyvūno tapatybės, jei norima apimti ne tik biologinius matmenis, nėra savaime suprantamos. Tad svarstyti skirtumą reiškia ne nustatyti skirtumą tarp to, kas jau yra, ar demaskuoti, kaip jis sukonstruotas. Iš vienos pusės,

reikia identifikuoti, kokių *motyvų* vedamas, kokiomis *sąlygomis ir prielaidomis* remiantis jis yra brėžiamas, iš kitos – kokią *tikrovę nurodo*, kokia *tikrove remiasi* jį brėžiantis žmogus.

Šiandien galime fiksuoti, kad būtent motyvai naujai suaktualino antropologinio skirtumo svarstymus. XX ir XXI amžių patirtys: žmogaus „žvėriškumas“ karuose ir koncentracijos stovyklose; susvyravęs tikėjimas žmogaus išskirtinumu; vis aštriau keliami gyvūnų „teisių“ klausimai; suvokimas, koku mastu žmogus niokoja planetą, naikina kitas rūšis ir kuria savo gerovę jų sąskaita, procentuoja žvilgsnį ir dabar vietoj filosofijos istorijoje (o ypač modernybėje) svarstyto žmogaus esmės klausimo į pirmą vietą iškyla gyvūnų ir gamtos klausimai. O su jais ir antropologinis skirtumas pasirodo kaip visai kito matmens problema. Nūdienėse diskusijose antropologinis skirtumas dažniausiai yra etinis ir politinis klausimas, kuriame biologija, antropologija, ontologija ir epistemologija atlieka tik dalinį vaidmenį. Net jei nemanome, kad antropologinis skirtumas tėra įrankis, antropocentrizmo kritika parodo, kaip šis skirtumas gali tapti politiniu ar ideologiniu įrankiu. Tad motyvų kelti antropologinio skirtumo brėžimo sąlygų, motyvų, tikslų ir pasekmių klausimą turime daug. Galime tik fiksuoti, kad XX amžiaus pabaigoje ir XXI amžiuje įvyko tikras diskusijų dėl žmogaus ir gyvūno santykių sprogimas. Aktyviausiai jie svarstomi etikos ir biopolitikos diskusijose, o antropocentrizmo kritika, posthumanizmas, biofilosofija demonstruoja radikaliausius požiūrius. Diskusijų aštrumas neaplenkia nė fenomenologijos ir hermeneutikos, kuriose etikos ir politikos klausimai buvo keliami gerokai švelniau, labiau orientuojantis į sąlygų ir prielaidų analizę nei į konkrečius veiksmus. Šiame kontekste lokalizuočiau ir šią knygą.

Apie ką bus ši knyga? Formaliai žiūrint, tyrimo objektas yra antropologinis skirtumas fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje¹. Tačiau

1 Skaitytojui gali atrodyti, kad įvardijimas „fenomenologinė hermeneutinė filosofija“ yra pernelyg gremėzdiškas ir perteklinis. Kodėl nepalikus tik „fenomenologija“ ar „hermeneutika“? Visai įmanoma, o gal nebūtų net labai nusikalsta su fenomenologijos rubrika tyrinėti Heideggerį ir Derrida. Pavyzdžiui, Dermotas Moranas savo garsiajame *Fenomenologijos įvade* (Dermot Moran, *Introduction to Phenomenology*, London, New York:

taip suformulavus, tyrimo apimtys būtų pernelyg plačios vienai knygai. Juk fenomenologinė hermeneutinė filosofija yra labai įvairi ir turbūt nerastume nė vieno žymesnio mąstytojo, kuris nebūtų prisilietęs prie žmogaus, gyvūnų ir jų skirtumo problematikos. Išnagrinėti, kokiais pavidalais pasireiškė antropologinis skirtumas visoje fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje, būtų sudėtingo katalogo sudarymas, didelio žemėlapio braižymas. Tikrai nepakaktų autorių, kurie bus nagrinėjami šioje knygoje. Reikėtų įtraukti ir kitus iškilus mąstytojus – Henri Bergsoną, Helmutą Plessnerį, Hannah'ą Arendt, Hansą Georgą Gadamerį, Hansą Jonasą, Gilles'į Deleuze'ą ir daugybę kitų. Taip pat reikėtų ir šiuolaikinių autorių, kurie plėtoja savo idėjas fenomenologijos ir biofilosofijos sankirtoje. Šios knygos uždavinys yra gerokai kuklesnis. Planuoju iš milžiniško audinio ištraukti porą gijų. Jų pobūdį nulemia antropologinio skirtumo fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje istorija. Iš nūdienos apžvelgiant daugiau kaip šimto metų fenomenologinės hermeneutinės filosofijos tradiciją, čia galima išskirti dvi antropologinio skirtumo plėtotės linijas. Pirmojoje jis pasirodo kaip esmės skirtumas ir atlieka svarbią funkciją apibrėžiant žmogaus esmę, o vėliau tampa kritikos objektu ją kvestionuojant. Antrojoje jis pasirodo kaip niuansinis skirtumas, akirantin papuolantis tada, kai sprendžiama dėl žmogiškojo pasaulio ir patirties ribų. Abi jos atmeta naujųjų laikų modernybės gyvūno kaip gyvo mechanizmo, o žmogaus kaip išskirtinės protingos ir sielą turinčios būtybės sampratas. Tačiau nueita skirtingomis kryptimis, laikantis skirtingų nuostatų ir

Routledge, 2000) šiuos autorius įtraukia į fenomenologiją. Kita vertus, toks įtraukimas labai išplečia fenomenologijos lauką. Visai pritarčiau Sauliaus Geniušo minčiai, kad fenomenologija griežtąja prasme sietina su Husserlio filosofija ir esmėžvalga (Saulius Geniušas, „Grynoji ir dialoginė fenomenologija“, *Problemos*, Nr. 93, 2018.). Ir akivaizdu, kad Schelerio, Heideggerio, Finko mąstymas apie žmogaus esmę jau nebėra fenomenologija griežtąja prasme. Akivaizdu, kad Derrida dekonstrukcija, o juo labiau Agambeno biopolitikos svarstymai yra kažkas kita. Tačiau jie (Derrida ir Agambenas) nėra svetimi fenomenologijai, jų filosofijos išaugo ginčuose ir diskusijose su Husserliu ir Heideggeriu. Dėl to, nenorėdamas pernelyg giliai leistis į fenomenologijos ir hermeneutikos demarkavimo problemas, pasirinkau formuluotę „fenomenologinė hermeneutinė filosofija“, nes ši filosofija yra vienos kilmės, turi daugiau ar mažiau artimas prielaidas, vartoja tam tikrą sąvokyną ir yra suformavusi savitą diskusijų lauką.

prieigų prie antropologinio skirtumo. Pirmoji, XX amžiuje dominavusi „faktiškumo hermeneutikos“ ir filosofinės antropologijos linija siekė apibrėžti žmogų ir gyvūną bei jų skirtumą esmės terminais. Nors buvo pripažįstamas biologinis artimumas gyvūnui, netgi artimumas intencionalumo pagrindu, siekta nubrėžti *esmės skirtumą*. Maxo Schelerio, Martino Heideggerio, Eugeno Finko filosofijos geriausiai reprezentuoja šią liniją. Čia bandyta naujai artikuliuoti žmogaus esmę. Žmogaus klausimas buvo centrinis, gyvūno – tik paribys, o pats antropologinis skirtumas atliko padalijimo ir apibrėžties funkciją. Jis nebuvo dėmesio centre. Būtent ši linija susilaukia kritikos iš Derrida ir Agambeno, kuriuos būtų galima laikyti taip pat pratęsiančiais faktiškumo hermeneutikos problematiką esmės skirtumo kritikos aspektu. Čia problematika persicentruoja, o gyvūnų ir prievartos jų atžvilgiu klausimas tampa esminis. Atskleidus žmogaus apibrėžties ir prievartos sąryšį, antropologinis skirtumas tapo svarbiausiu kritikos objektu. Šiame kontekste žmogaus ir gyvūno esmė pasirodo tik kvestionuotu pavidalu. Kita, grynai fenomenologinė linija nedaro griežto esmės skirtumo. Jos ištakos yra Edmundo Husserlio filosofija, kurioje tiek žmogui, tiek gyvūnui yra pripažįstamas transcendentalinis subjektyvumas intencionalumo ir *ego* struktūros pagrindu. Vėliau Maurice'as Merleau-Ponty, kritikuodamas dekartiškąjį žmogaus ir gyvūno atskyrimą, kvestionavo hierarchijas ir atskleidė žmogaus ir gyvūno artimumą tarpkūniškumo pagrindu. Šioje linijoje galima fiksuoti ne pastangą nubrėžti griežtą skirtumą, bet priešingai – jį sumažinti, neutralizuoti, paversti tik niuansiniu skirtumu. Reflektuodami vietą, kurioje dabar esame, negalime teigti, kad šios dvi linijos yra nuosekli antropologinio skirtumo evoliucija, kurios rezultatas yra dabartinis antropologinis skirtumas. Nūdieniai antropocentrizmo kritikos, biopolitikos, posthumanizmo paveikti diskursai neleidžia svarstyti antropologinio skirtumo kaip atskiro ontologijos, faktiškumo hermeneutikos objekto nekeliant etinių klausimų. Tai, kad nūdienėje fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje nebeliko aiškiai suformuluoto esmės skirtumo, rodo, jog įvyko lūžis pirmojoje linijoje. Jacques'as Derrida ir Giorgio Agambenas įtvirtina šį lūžį, dėl kurio esmės svarstymai vien žmogaus ontologijos matmeniu

pasidarė vargiai įmanomi. Žmogaus klausimas pasidaro neatskiriamas nuo prievartos kitų gyvų būtybių atžvilgiu. Derrida dekonstruoja prielaidas, nulėmusias Vakarų filosofijoje išsigalėjusias žmogaus ir gyvūno sampratas, o Agambenas parodo jų biopolitines pasekmes. Kita vertus, jų pozicijos ne tik atveria, demaskuoja prielaidas, motyvus ir pasekmes, bet ir bando išeiti anapus antropologinio skirtumo, verčia kelti klausimus toliau. Ar tikrai galima jo atsisakyti? Ar tikrai įmanoma jo atsisakyti? Šiandien esama žmogaus neapibrėžties situacijoje. Ji tam tikru mastu yra panaši į XX amžiaus pradžios situaciją, kurioje save lokalizavo pirmosios linijos mąstytojai. Antropoceno – „žmogaus amžiaus“ – epocha verčia naujai kelti klausimus apie žmogų. Žmogaus ir gyvūno skirtumas visada buvo susijęs su kultūros ir gamtos priešprieša. Antropoceno epochoje ši sąsaja tik dar labiau išryškėjo. Nors atrodytų, kad antropologinio skirtumo ir kultūros ir gamtos perskyros yra skirtingų plotmių – pirmoji yra intersubjektyvumo matmens, antroji nurodo gerokai apimlesnį gamtos ir kultūros santykį – prievartos ir žmogaus padarytos žalos aspektais šie skirtumai suartėja. Gamtos suišteklėjimas, nualinimas, niokojimas, teršimas taip pat yra prievartos kito atžvilgiu forma. Aplinkos niokojimas taip pat yra gyvūnų žudymas. Tad kas yra niokojantis, teršiantis žmogus? Tai apmąstyti yra dabartinės filosofijos uždavinys. Galime fiksuoti, kad grįžta žmogaus esmės klausimas, o kai kurios pirmosios linijos mąstytojų idėjos tampa naujai aktualios ir prašosi būti pratęstos atsakomybės gyvūnams ir gamtai matmeniu. Savo ruožtu antroji linija, nors ir nekelia žmogaus ir gyvūno klausimų taip aštriai, tačiau kitų gyvų būtybių pažinimo ribos, savo žmogiško pažinimo formų įsisąmoninimas gali padėti apriboti savo antropocentriškumą ir suteikti orientyrus ieškant sambūvio su nežmogiškomis būtybėmis.

Ši knyga pabandys pasekti porą šios istorijos atkarpų ir identifikuoti svarbiausius nūdienos žmogaus ir gyvūnų santykių probleminius taškus. Žvilgsnio fokusavimą turi išduoti ir knygos pavadinimas. Pats pavadinimas *Žmogus ir gyvūnas* jau nėra naujas. Štai Agambeno *Atvirybės* paantraštė yra *Žmogus ir gyvūnas*, o XX amžiaus fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje galime rasti tokių pačių ar panašių

pavadinimų². Tačiau šis pavadinimas tiksliai atitinka tai, apie ką ši knyga. Didžiausioji jos dalis bus skirta pristatyti tradiciją, kurios tema „žmogus ir gyvūnas“ aiškiai pasako, koks klausimas čia svarstomas. Schelerui, Heideggeriui, Finkui ir kitiems tai yra *žmogaus* klausimas, kurį svarstant antropologinis skirtumas vaidina reikšmingą vaidmenį. Tačiau šios knygos tikslas – ne vien pristatyti turtingą tradiciją antropologinio skirtumo aspektu. Šiandien santykis su žmogaus klausimo svarstymu XX amžiaus pirmoje pusėje komplikuoatas ir vargiai galime mąstyti apie žmogų tokiu pat būdu, kartu su minėtais autoriais. Šiems autoriams toks pavadinimas reiškė žmogaus ir gyvūno atskyrimą esmės skirtumu, įrodymą, kad jie yra visiškai skirtingų plotmių. Žmogaus ir gyvūno suvedimas akistaton turėjo išryškinti žmogaus esmę ir pagrįsti naujus atsakymus į žmogaus klausimą. Tačiau šiandien žodžio „ir“ statusas visai kitas. Jis mus sieja su žmogaus esmės mąstymo tradicija ir taip išlaikome žmogaus, gyvūno ir antropologinio skirtumo problematiką, tačiau svarstome visai kitu matmeniu. Šiandien žmogaus esmė yra kvestionuota, o žmogaus gyvūniškumas nekvestionuojamas ne tik biologiniu, bet ir fenomenologiniu matmeniu. Stipriausias motyvas šioje knygoje užimti kitokią laikyseną „ir“ atžvilgiu yra Derrida ir Agambeno atliktas antropologinio skirtumo kaip prievartą įgalinančio aparato demaskavimas ir žmogaus bei gyvūno esmės kvestionavimas. Žinoma, gali kilti klausimas, kodėl pavadinime žmogus ir gyvūnas yra vienaskaita? Juk Derrida kritika kaip tik ir yra nukreipta į tokią vienaskaitinę Žmogaus ir Gyvūno esmės sampratą. Tačiau nenorėčiau persimesti į esmės filosofijai priešingą poziciją ir gyvūnų vienį pakeisti heterogenišku daugiū, kuriame figūruoja tik nepamatuojama įvairovė bei heterogeniškumas. Manau, kad antropoceno iškelti žmogaus atsakomybės visoms gyvoms būtybėms klausimai neleidžia paties žmogaus esmės ištirpdyti heterogeniškame gyvū būtybių daugyje. Jei nėra jokios žmogaus esmės ir jis taip pat tik gyvūnas, ar galime tada kalbėti apie kokią nors specifiškai žmogišką

2 Giorgio Agamben, *The Open. Man and Animal*, transl. K. Attell, Stanford: Stanford University Press; Helmuth Plessner, „Mensch und Tier“, in: *Conditio humana, Gesammelte Schriften* VIII, 1983, S. 52.

atsakomybę gyvūnams ir jų aplinkoms? Manau, kad žmogaus esmės klausimo negalima paprasčiausiai ištirpdyti ar apie ją mąstyti tik prievartos matmeniu. Tačiau nereikėtų galvoti, kad šioje knygoje bus bandoma pakartoti Heideggerio ir kitų žingsnius. Pavadinimu *Žmogus ir gyvūnas* noriu išlaikyti ryšį su tradicija, jos svarstytais klausimais ir problemomis. Čia bus perimamos *problemos* ir *klausimai*, o *atsakymai* tik iš dalies.

Knygos struktūrą diktuoja įtampa tarp Schelerio, Heideggerio, Finko iš vienos pusės ir Agambeno ir Derrida iš kitos. Fenomenologinė, antroji, linija bus reikalinga, kad nenuklystume į kraštutinumus ir sprendimų apie žmones ir gyvūnus pagrindą rastume patirtyje. Paskutinis skyrius bus bandymas naujai iškelti klausimą apie žmogų ir grįžti prie esmės klausimo, nors ir ne tuo pačiu matmeniu. Laikysiuosi fenomenologinės hermeneutinės filosofijos pozicijos. Tai reiškia, kad pirmojoje dalyje pabandyčiau rekonstruoti Finko, Heideggerio ir Schelerio nuostatas, orientuodamasis į jų prielaidų bei motyvų svarstymą, ir bandysiu pasiaiškinti, kodėl jų sprendimai buvo tokie, o ne kitokie. Antrojoje dalyje, sekdamas prievartos atskleidimo motyvu, pirmiausia pabandyčiau rekonstruoti Agambeno ir Derrida pozicijas, pažvelgti ne tik į tai, kaip jie demaskuoja žmogaus esmę, bet ir ką jie gali naujai pasakyti apie žmones ir gyvūnus dekonstruodami ar demaskuodami antropologinį skirtumą. Išryškinsiu tik tuos momentus, kurie yra reikšmingi fenomenologinei hermeneutinei filosofijai, o dekonstrukcijos ar biopolitikos problematiką paliksiu nuošalėje. Trečioji dalis metodo aspektu skirsis, nes centre bus ne iškilūs autoriai, bet problemos. Pirmajame skyriuje bus nagrinėjamos transcendentalinė problematika ir patirties struktūros. Intencionalumo, tarpkūniškumo matmenų atsiskleidimas reikalauja kitos prieigos. Atskleistas neišvengiamas žmogaus patirties antropocentiškumas padės nustatyti santykį su kritikuojamu antropocentrizmu kaip žmogaus išskirtinumo ideologija. Antrasis skyrius bus bandymas grįžti prie žmogaus klausimo antropoceno problematikos kontekste. Čia norėčiau pademonstruoti, koks galėtų būti fenomenologinės hermeneutinės filosofijos įnašas į nūdienius žmogaus santykio su gamta ir gyvūnija apmąstymus. Metodiniu požiūriu monografija nebus vienalytė, tačiau problematika bendra, o dalių sąryšiai neatsitiktiniai.

Reikėtų dar patikslinti, kaip bus vykdomas tyrimas. Kaip minėta, pirmos dvi dalys bus palaikomos įtampos tarp Schelerio, Heideggerio, Finko iš vienos pusės ir Agambeno ir Derrida iš kitos. Abi artimos savo stiliumi – bus judama labai arti mąstytojų tekstų, o apsiribota nedideliu tekstų skaičiumi. Nebus keliamas tikslas apžvelgti, kaip antropologinis skirtumas yra pasirodęs visuose pirmos ir antros dalies autorių darbuose. Kadangi svarbi antropologinio skirtumo „kelionė“ fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje, o ne paskirų mąstytojų kūryboje, pakaks pasekti žingsnius tik tuose kūriniuose, kuriuose jie aiškiai pasirodo. Pirmoji dalis bus labiausiai istorinė. Bus pristatytos Schelerio, Heideggerio ir Finko pozicijos, ypač daug dėmesio kreipiant į jų motyvus ir prielaidas. Norint šiandien juos tinkamai įvertinti ir nepalikti tik antropocentrizmo istorijai, būtina suprasti, kodėl jų požiūris yra toks, o ne kitoks. Scheleris bus pristatomas kaip pirmasis fenomenologinėje tradicijoje suformulavęs uždavinį naujai suformuluoti žmogaus esmės apibrėžtį, nebesiremiant nei krikščioniška tradicija, nei naujųjų laikų modernybės suformuotu antropologiniu skirtumu dekartiškojo *res cogitans* ir *res extensa* skyrimo pagrindu. Scheleris nesitenkino evoliuciniu žmogaus kilmės aiškinimu. Jam reikėjo ne laipsnio, bet esmės skirtumo. Kartu Scheleris bus svarbus ir kaip pirmasis, kuris patenka į savotiškus spąstus, norėdamas žmogaus esmę apibrėžti per faktinius žmogaus ir gyvūno skirtumus, per žmogaus savybes, kurių neturi gyvūnai. Šis skyrius bus trumpiausias, apribotas tik svarbiausiais argumentais, nors reikia pripažinti, kad Schelerio filosofinės antropologijos projektas gali būti tiriamas gerokai išsamiau, išryškinant daugiau matmenų ir niuansų. Svarbiausia pirmos dalies figūra yra Heideggeris, todėl apsiribosiu tais Schelerio filosofijos momentais, kurie svarbiausi polemizuojant su Heideggeriu. Heideggerio skyrius bus sudarytas iš trijų poskyrių, kurie parodys antropologinio skirtumo dinamiką jo filosofijoje. Pirmajame bus atskleista, kaip Heideggeris pradeda kelti žmogaus klausimą dar nesiimdamas antropologinio skirtumo tematikos, kaip jis kuria faktiškumo hermeneutiką, *Dasein* analitiką. Tai fenomenologinis hermeneutinis kelias, kuriame ieškoma atsakymo į klausimą, kas yra žmogus, remiantis tik žmogaus duotimi sau pačiam. Antrasis poskyris bus skirtas

metafiziniam žmogaus ir gyvūno palyginimo keliui, kuriame Heideggeris metafiziniu būdu steigia skirtumą tarp žmogaus ir gyvūno, tarp *weltarm* ir *weltbildend*. Bandysiu išsiaiškinti, kodėl Heideggeriui nepakako fenomenologinio hermeneutinio kelio, o reikėjo metafizinės žmogaus ir gyvūno skirtumo steigties. Tačiau fenomenologiniai aspektai nebus pamiršti, kaip tik reikės pasiaiškinti Heideggerio kelią tarp biologijos ir fenomenologijos. Būtent atidumas biologijai ir fenomenologijai neleidžia Heideggeriui suformuoti monolitiškos ir vienodos pozicijos gyvūno klausimu. Ne tik jo teiginiai, bet ir jo abejonės bei probleminio lauko atvėrimas yra tai, kas motyvavo ir motyvuoja gyvūniškumą apmąstančius filosofus atsigręžti į Heideggerį, ne tik jį kritikuoti, bet ir juo remtis. Galiausiai baigsiu Heideggerio abejonių pabaiga, t. y. *Laišku apie humanizmą*, kuriame Heideggeris įtvirtina antropologinį skirtumą būties klausimo perspektyvoje. Paskutiniame skyriuje analizuojama Finko filosofinė antropologija svarbi keletu aspektų. Pirma, tęsdamas Heideggerio žmogaus ontologiją, Finkas savitai panaikina įtampą tarp Schelerio ir Heideggerio. Jo *Dasein* analitika grindžiama filosofinė antropologija tampa apmąstymų apie žmogaus esmę pagrindu. Antra, Finkas atlieka iš pirmo žvilgsnio gana paradoksalų judesį. Viena vertus, išskirtinis dėmesys gyvenimo įvairovei leidžia Finkui aptikti daugiau žmogaus ir gyvūno gyvenimo bendrų matmenų. Pamatinius žmogiškosios būties fenomenus – mirtį, darbą, kovą, meilę ir žaidimą – galima atpažinti ir gyvūnų gyvenime. Kita vertus, taip priartėjęs prie gyvūno, jis brėžia dar griežtesnį esmės skirtumą ir teigia, kad žmogaus gyvenimas yra visiškai kitos plotmės. Pabandysiu suprasti tokį požiūrį, nes jis pademonstruoja, kokiomis prielaidomis remiantis brėžiamas esmės skirtumas ir kaip papuolama į tuos pačius spąstus kaip ir Scheleris. Tačiau kai kurios Finko įžvalgos svarbios ir šiandien, jos gali būti perimtos antropoceno epochos fenomenams ir naujai savivokai įvardyti.

Antroje dalyje aiškinsiuosi, kaip Derrida ir Agambenas pačioje XX amžiaus pabaigoje kvestionuoja antropologinį skirtumą ir bando rasti jo suspendavimo galimybę. Abu autoriai yra paveikti prievartos nežmogiškų ar nepakankamai žmogiškų būtybių atžvilgiu patirties – nuo Holokausto iki gyvūnų panaudojimo laboratorijose ar maisto pramonėje. Dėmesys

prielaidoms išliks, bet šioje dalyje labiau telksiuosi į autorių pozicijų rekonstrukciją ir jų apmąstymų rezultatus. Prieigos prie šių autorių gali būti labai įvairios – tiek keliant gyvūnų ir jų teisių klausimą, tiek svarstant biopolitikos bei posthumanizmo problematiką. Aš šiuos autorius nagrinėsiu tik tuo aspektu, kuris yra reikšmingas fenomenologinei hermeneutinei filosofijai. Agambeno dalyje bus svarbu išsiaiškinti žmogaus kaip kovos tarp žmogiškumo ir gyvūniškumo vietos ir rezultato sampratą. Derrida bus svarbus kaip tas, kuris dekonstruoja antropologinio skirtumo steigimosi pavidalus ir keičia gyvūno klausimo pagrindus. Antropologinio skirtumo aspektu abu mąstytojus galima laikyti papildančiais vienas kitą. Žmogiškumo ir gyvūniškumo santykį Agambenas svarsto kaip konfliktišką santykį žmogaus viduje, kuris nulemia ne tik žmogaus gyvenimo artikuliaciją, bet ir santykį su kitomis gyvomis būtybėmis. Derrida žmogiškumo ir gyvūniškumo santykį svarsto kaip santykį su konkrečiu kitu – gyvūnu ir gyvūnais. Abu laikosi nuostatos, kad nubrėžtas antropologinis skirtumas ne tik atskiria žmogų ir gyvūną, bet ir įtvirtina hierarchinę sąrangą, kuri iškelia žmogiškumą ir nuvertina gyvūniškumą. Visa tai įgalina prievartą gyvūnų ar nepakankamai žmogiškų būtybių atžvilgiu. Labai reikšmingas abiejų autorių programinis motyvas – suspenduoti šį skirtumą. Žvelgiant iš fenomenologinės perspektyvos suspendavimas nėra neproblemiškas, tad Derrida ir Agambeno vieta, į kurią atveda antropologinio skirtumo kvestionavimas, reikšminga ir kaip žmogaus ir gyvūno tyrimų laukas fenomenologinei filosofijai, t. y. antrajai linijai, kuri nedaro griežto antropologinio skirtumo. Viena yra manyti, kad nėra griežto esmės skirtumo ir nagrinėti tarpkūniškumą kaip gimtąją fenomenologijos žemę, kas kita – atsižvelgti į biopolitines pasekmes ir svarstyti, ką gali duoti fenomenologija šiems svarstymams. Analizuodamas abu autorius laikysiuosi tos pačios struktūros: pirma, nagrinėsiu, kaip abu atskleidžia antropologinio skirtumo susiformavimo prielaidas ir motyvus, antra, kokias išėitis iš prievartinio santykio patys siūlo. Agambeno filosofijoje daugiausia dėmesio bus skirta antropologinei mašinai, kaip žmogų gaminančiam aparatui, per išskyrimo-įskyrimo struktūrą. Bus aiškinamasi, ką reiškia Agambeno siekis sustabdyti antropologinę mašiną ir kur tai gali ar negali atvesti.

Analizuojant Derrida įžvalgas daugiausia dėmesio bus skirta prievartos momentui. Ypač svarbus diskursyvinis matmuo ir Derrida pastangos suspenduoti prievartą siūlant pakeisti gyvūno problemos pagrindus. Svarbūs ne tik jo teiginiai apie gyvūnų heterogeniškumą, bet ir fenomenologinis aspektas – bandymas naujai mąstyti gyvūną ir save patį susitikimo matmeniu singuliaraus ir nepakeičiamo kito akivaizdoje.

Trečios dalies pirmame skyriuje aptarsiu fenomenologinę liniją, kuri nebrėžia griežto antropologinio skirtumo, bet kartu jo ir nenaikina. Čia struktūrą diktuoja ne iškilūs autoriai, bet pati problematika. Fenomenologinei prieigai atskleisti kontrasto būdu pasitelksiu Antano Maceinos apmąstymus apie kalbos esmę. Šiuos apmąstymus galima laikyti Heideggerio ir visos fenomenologinės hermeneutinės filosofijos išgryninimu. Trumpai fiksuosiu argumentus, kodėl tik žmogus yra kalbanti būtybė, kodėl jo pasaulis yra visai kitos esmės. Skirdamas gyvūnų ir žmonių komunikaciją Maceina leidžia aptikti pirmosios ir antrosios linijų susikirtimo tašką. Ar gyvūnai gali ką nors pasakyti? Pasirodo, kad, remiantis *ego* struktūra, kūnišku orientavimusi pasaulyje ir tarpkūniškumu, galima atsakyti teigiamai. Tačiau gyvūnas atsako ne žmogaus kalba. Tad pabandysiu panagrinėti, kokios yra gyvūnų supratimo galimybės. Remdamasis Husserlio apmąstymais apie save kaip normą ir gyvūnus kaip ribinius subjektus fiksuosiu, kokio pobūdžio centriškumas yra ne tik neišvengiamas, bet ir būtinas kaip patirties galimybės sąlyga. Šiuolaikiniai fenomenologiniai svarstymai gyvūniškumo tema yra plėtojami vienaip ar kitaip remiantis Husserlio įžvalgomis. Išskirsiu gyvūnų temos plėtotės linijas fenomenologinės filosofijos viduje. Vienos išėities taškas yra refleksyvus transcendentalinis subjektyvumas, kitai svarbesnė yra susitikimo su kitu patirtis. Pirmosios svarstymai apsiriboja tik grynosiomis transcendentalinėmis struktūromis ir klausia, kiek transcendentalinis *ego* būdingas gyvūnams. Antroji integruoja pirmąją, tačiau dėmesys kreipiamas į gyvūnų ir susitikimo būdų įvairovę. Antropologinio skirtumo aspektu pirmoji reikšminga kaip ta, kuri *atmeta* antropologinį skirtumą transcendentalumo plotmėje ir teigia žmogaus ir gyvūno *tapatumą ego struktūros* aspektu. Antroji, reflektuodama turiningą žmonių ir gyvūnų santykių patirtį, skirtumo neatmeta, bet jį

traktuoja kaip žmogiškos patirties *ribą, slenkstį*, už kurio slypi gyvūno kitybė. Pirmiausia paseksiu, kaip Xavieras San Martínas ir Maria Luz Pintos Peñaranda bando suteikti naują prasmę transcendentalumui pripažindami jį ir gyvūnų *ego* struktūrai. Pasiaiškinsiu, koku mastu galima panaikinti antropologinį skirtumą *ego* struktūros lygmeniu. Tačiau toks skirtumo nutrynimo žingsnis nėra nepavojingas, nes *ego* struktūrinio tapatumo teigimas iš akiračio išstumia daug niuansuotensę skirtumo problematiką. Tad, remdamasis Natalie Depraz pasiūlyta keturių sluoksnių empatijos struktūra, pabandyčiau pasiaiškinti, koku matmeniu ir koku mastu gyvūnų patirtys mums yra prieinamos, o su kokiais sunkumais susiduria mūsų bandymai suprasti, ką jie išgyvena. Visa tai turėtų padėti suprasti, kokios yra mūsų antropocentriškumo ribos, ką gyvūnai gali mums pasakyti ir kas mes patys esame santykyje su jais. Pabaigai imsiuosi žmogaus patirties antropocentriškumo ir antropocentrizmo kaip žmogaus išskirtinumo ideologijos santykio klausimo.

Trečios dalies antrame skyriuje kelsiu klausimą, ar antropologinis skirtumas gali būti laikomas atgyvena, kuri yra tik kaip ideologinis įrankis kitų gyvūnų būtybių išnaudojimui pateisinti? Antropoceno problematikoje atsiranda nauja perspektyva antropologiniam skirtumui svarstyti. Laikysiuosi idėjos, kad ne tiek žmogaus tikslai, idealai, bet būtent žmogaus veiklos *atliekos* yra tai, kas reikalauja persvarstyti antropologinį skirtumą ir netgi jį naujai suformuluoti. Materialios atliekos apskritai yra fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje labai menkai tyrinėta tema. Dėl to šiukšlių prasminei struktūrai skirsiu daugiau dėmesio nei reikalautų vien antropologinio skirtumo problematika. Taigi prie antropologinio skirtumo eisiu aplinkeliu. Pirma pabandyčiau išplėtoti tai, kas fenomenologijoje nėra padaryta – šiukšlių fenomenologiją. Remdamasis Heideggerio parankumo samprata, aprašysiu šiukšles kaip paprastą fenomeną. Tačiau svarbiausias klausimas bus, kaip šiukšlės tampa patirtimi, santykius su gyvūnais ir savivoką organizuojančiu dalyku. Pasinaudosiu Finko pamatinio fenomeno samprata. Tiek mirtis, darbas, meilė, kova ir žaidimas organizuoja prasmės laukus, kuriuose suvokiami bet kokie fenomenai, tiek antropoceno epochoje šiukšlės tampa savotišku pamatiniu

fenomenų, kuris kuria naują prasmės erdvę, verčia klausti apie kasdienių žmogaus veiksmų prasmę, apie save kaip šiukšlinantįjį ir apie žmogiškosios atsakomybės pobūdį.

Šiuolaikinėje literatūroje antropologinis skirtumas kaip toks yra aktyviausiai svarstomas biopolitikos, posthumanizmo, „gyvūno klausimo“ diskursuose. Svarstymai yra intensyvūs, aštrūs, nes daugiausia dėmesio skiriama biopolitinėms antropologinio skirtumo pasekmėms ir diskusijoms, kaip sustabdyti prievartą, užimti tinkamą santykį tiek gyvūnų, tiek savo paties atžvilgiu. Antropologinis skirtumas susilaukia daugiausia kritikos kaip prievartos aparatą įgalinantis dalykas, kaip grindžiantis žmogaus išskirtinumo ideologiją. XX amžiaus pradžioje antropologinio skirtumo svarstymus motyvavo žmogaus esmės paieškos, o XX amžiaus pabaigoje visai kiti dalykai. Peterio Singerio, Thomaso Regano „gyvūnų išlaisvinimas“ ir bandymai pagrįsti gyvūnų teises vedė ne tik prie gyvūnų statuso prilyginimo žmogaus statusui, bet ir klausimų, kiek tai, kas žmogiška (pvz., teisė, orumas), gali būti priskiriama gyvūnams. Gyvūnų etika, kuri ir dabar yra labai platus diskusijų laukas, motyvavo ir biopolitinius svarstymus. Dar 1976 metais Michelio Foucault pasiūlyta biopolitikos sąvoka apėmė tik tarpžmogiško gyvenimo sritį. Tačiau vis labiau keliamas gyvūno klausimas vedė prie to, kad biopolitikos problematika XXI amžiaus pradžioje pasirodė įvairiausiai matmenimis. Susiformavo skirtingos, bet tarpusavyje susijusios ir sąlyčio taškų turinčios diskusinės terpės ir filosofinės kryptys – antropocentrizmo kritika, posthumanizmas, biofilosofija ir kt. Jų katalogavimas ir žemėlapiu braižymas jau būtų atskiro tyrimo tema. Lietuvoje išsamiausių tyrimą galime rasti Audronės Žukauskaitės veikale *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*³.

Daugelis minėtų krypčių autorių vienaip ar kitaip bando rasti išeitį iš susidariusios situacijos – neutralizuoti prievartą, rasti sambūvio su kitomis gyvomis būtybėmis formų, kurti naują ontologiją jau nebe žmogaus (kaip baltojo, vyro, europiečio) pagrindu. Fenomenologinėje hermeneutinėje

3 Audronė Žukauskaitė, *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*, Vilnius: Kitos knygos, 2016.

filosofijoje politiniai motyvai yra gana silpni, tradiciškai ji orientuota į patirties refleksiją, žmogaus ir gyvūno konstituavimosi sąlygų, prielaidų ir motyvų analizę. Žinoma, biopolitinė problematika ypač suaktualino Agambeno ir Derrida filosofijas. Agambeno *Homo Sacer*⁴ ir *Atvirybė*⁵, Derrida *Gyvūnas, kuris, vadinasi, esu*⁶, *Žvėris ir suverenas*⁷ yra didžiausią įtaką biopolitikos ir posthumanizmo diskusijoms padarę kūriniai. Jais remiamasi, su jais diskutuojama, jiems prieštaraujama Donna'os Haraway, Rosi Braidoti, Carry'io Wolfe'o, Roberto Esposito ir daugybės kitų darbuose. Jų įžvalgos ir motyvai labai svarbūs, bet hermeneutiniu požiūriu ne mažiau svarbūs analitiniai darbai, kurie tyrinėja šių mąstytojų sąsajas su filosofijos tradicija. Svarbu aiškintis ne tik idėjas, bet ir jų kilmę, problematikos ir diskurso priklausomybę nuo pirmtakų. Neabejotinai didžiausią įtaką Agambenui ir Derrida yra padaręs Heideggeris. Tad pasirodo veikalų, kurie tiria gyvūno klausimą siedami su juo. Labiausiai išsiskiria Matthew Calarco darbai, kuriuose pristatyti šie autoriai⁸, o po poros metų nubraižytas filosofijų gyvūnų klausimu žemėlapis⁹ padeda susiorientuoti margame gyvūno klausimo tyrimų lauke. Sutelkus dėmesį į gyvūno klausimą gyvūniškumo konstitucijos, antropologinio skirtumo aspektais iš naujo tiriami Heideggeris, Jacobas von Uexküllis, Maurice'as Merleau-Ponty, Gilles'is Deleuze'as ir kiti.

Turbūt ne vienam kyla klausimas, kodėl Heideggerio svarstymai apie gyvūnus tapo aktualūs tik pačioje XX amžiaus pabaigoje. Viena, jo garsiosios paskaitos *Pamatinės metafizikos sąvokos*¹⁰, kuriose išsamiausiai

4 Giorgio Agamben, *Homo sacer. Suvereni galia ir nuogas gyvenimas*, vert. S. Jurga, Vilnius: Kitos knygos, 2016.

5 Giorgio Agamben, *The Open. Man and Animal*, transl. K. Attell, Stanford: Stanford University Press, 2004.

6 Jacques Derrida, *L'animal que donc je suis*, Paris: Galilée, 2006.

7 Jacques Derrida, *Séminaire. La bête et le souverain I*, Paris: Galilée, 2008.

8 Matthew Calarco, *Zoographies. The Question of the Animal from Heidegger to Derrida*, Columbia University Press, 2008.

9 Matthew Calarco, *Thinking through Animals. Identity, Difference, Indistinction*, Stanford: Stanford University Press, 2015.

10 Martin Heidegger, *Die Grundbegriffe der Metaphysik. Welt – Endlichkeit – Einsamkeit. Gesamtausgabe*, Bd. 29–30, Frankfurt am Main: Klostermann, 1983.

nagrinėjamas gyvūno klausimas, išleistas tik 1983 metais, o *Parmenidas*¹¹ tik metais anksčiau. Derrida ir Agambenas suaktualino šias Heideggerio paskaitas ir jas išleidus atsirado labai daug įvairiausių darbų, nuo labai preciziškų Calarco, Wiliamo McNeilo¹² ir Bretto Buchanano¹³ analizių iki įvairiausių atsakomųjų ir kritinių pozicijų. Heideggeris yra ir žavėjimosi, ir kritikos objektas. Nelieka nepastebėtas zoologinis aspektas, o taip naujai atrandamas Jacobas von Uexküllis ir jo *Pasivaikščiojimai po gyvūnų ir žmonių aplinkas*¹⁴. Šis ir kiti jo veikalai jau buvo palikę pėdsakų Heideggerio, Merleau-Ponty ir Deleuze'o filosofijose. Iškėlus gyvūno klausimą, net ir daugybę kartų ištirtos faktiškumo hermeneutikos, *Dasein* analitikos, antropologijos temos pasirodo kitu požiūriu.

Netrukus pačių Derrida ir Agambeno filosofijos imtos tyrinėti jau kaip tyrimo objektai. Tiesioginių palyginimų ar suvedimų akistaton nėra taip jau ir daug. Be minėtų Calarco ir Žukauskaitės, išsamesnis yra tik Kevin Attellio veikalas¹⁵. Tačiau atskirai abiejų mąstytojų tyrimai įgauna vis didesnę pagreitį ir galima spėti, kad, kol pasirodys ši knyga, jų bus jau dešimteriopai daugiau. Gyvūno klausimu Agambenas daugiausia tiriamas biopolitikos kontekstuose, o ontologinis antropologinio skirtumo matmuo dažniausiai lieka parašėse. Tą spragą gal kažkiek užpildys ši knyga.

Fenomenologinės hermeneutinės filosofijos klasikų – Schelerio ir Finko – darbai žmogaus esmės klausimu pastaruoju metu atrodo pamiršti. Iš dalies tai galima suprasti. Šiuolaikinės antropocentrizmo kritikos kontekste jie atrodo labiau kritikos taikiniai, bet ne pašnekovai, su kuriais

11 Martin Heidegger, *Parmenides. Gesamtausgabe*, Bd. 54, Frankfurt am Main: Klostermann, 1982.

12 William McNeill, „Life Beyond the Organism: Animal Being in Heidegger’s Freiburg Lectures, 1929–30“, in: *Animal Others: On Ethics, ontology, and Animal Life*, ed. H. P. Steeves, New York: State University of New York Press, 1999.

13 Brett Buchanan, *Onto-Ethologies. The Animal Environments of Uexküll, Heidegger, Merleau-Ponty, and Deleuze*, New York: SUNY, 2008.

14 Jacob von Uexküll, *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten*, Berlin: Springer, 1934.

15 Kevin Attell, *Giorgio Agamben: Beyond the Threshold of Deconstruction*, New York: Fordham University Press, 2015.

galima sutarti. Tad jų apmąstymai apie žmogų pasirodo labiau istoriniuose jų kūrybos visumą apžvelgiančiuose kūriniuose. Reikia pripažinti, kad ir kūrinių, kuriuose svarstytas antropologinis skirtumas, nėra tiek jau daug. Schelerio – tik straipsnis „Apie žmogaus esmę“¹⁶ ir *Žmogaus vieta kosme*¹⁷, Finko – tik po mirties publikuotos paskaitos *Pamatiniai žmogiškosios būties fenomenai*¹⁸ ir *Egzistencija ir koegzistencija*¹⁹. Labiau svarstoma yra jų kūryba gryniosios fenomenologijos srityje: Schelerio kūriniai skirti vertybių filosofijai, simpatijos analizei, Finko – vaizduotės, žaidimo erdvės tematizavimui. Tad antropologinio skirtumo problematika pasirodo tik kitų problemų paribiuose.

Antropoceno literatūrą galima būtų skirti į dvi dalis. Viena yra diagnostinė, apžvelgianti žmogaus veiklos mastą, tiek gamtos, tiek visuomeninius pokyčius. Kita ieško išeičių įvairiais lygmenimis – politiniu, asmeniniu, teoriniu. Lietuvoje antropoceno tema pastaruoju metu taip pat pradėta aktyviai tyrinėti. Štai 2019 metais pasirodė žurnalo *Athena* 14-as numeris²⁰, skirtas antropocenai. Čia rasime Audronės Žukauskaitės, Kristupo Saboliaus, Danutės Bacevičiūtės, Vaivos Daraškevičiūtės straipsnius, atskleidžiančius ontologinius, vizualinius, etinius ir estetinius antropoceno matmenis. 2021 metais pasirodys mano su bendraautoriais knyga, skirta modernybei ir antropocenai²¹. Antropologinio skirtumo aspektu svarbios yra dvi kryptys. Viena yra naujo sambūvio su kitomis gyvomis būtybėmis paieška. Čia svarbiausia būtų Haraway, kuri siekia nurodyti naujus sambūvio su gyvomis būtybėmis orientyrus. Šia kryptimi žengia ir daugybė meninių projektų, kurių žymiausias yra Kristupo Saboliaus „Pelkių

16 Max Scheler, „Zur Idee des Menschen“, in: *Vom Umsturz der Werte. Der Abhandlungen und Aufsätze. B. I*, Leipzig: Der neue Geist Verlag, 1923.

17 Max Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, Bonn: Bouvier, 1991.

18 Eugen Fink, *Grundphänomene des menschlichen Daseins*, Freiburg: Alber, 1979.

19 Eugen Fink, *Existenz und Coexistenz. Grundphänomene des menschlichen Gemeinschaft*, Freiburg–München, 1987.

20 *Athena. Filosofijos studijos*, Nr. 14, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2019.

21 Mintautas Gutauskas, Vaiva Daraškevičiūtė, Gianluca Cuzzo, Danutė Bacevičiūtė, *Gamtos transformacijos: modernybė ir antropocenas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021.

paviljonas“ 16-ojoje Venecijos bienalėje. Kita kryptis yra paties žmogaus permąstymas, naujas konceptualizavimas. Būtent čia galėtume lokalizuoti ir šią knygą. Priegų gali būti labai įvairių. Štai Sabolius bando naujai konceptualizuoti formuodamas radikalią vaizduotės priegą²². Tačiau galima ir hermeneutinis kelias apmąstant žmogaus pasaulio transformacijas. Žinoma, čia darbų nėra daug. Man svarbios atliekų, šiukšlių problematikos aspektu Lietuvoje galima aptikti tik Arūno Sverdiolo darbus²³. Verta pažymėti, kad apskritai fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje antropoceno terminas nėra populiarus. Veikiau judama ekofenomenologijos kryptimi, kuri fenomenologijos priemonėmis apmąsto žmogaus santykį su gamta ir gyvūnais intersubjektyvumo problematikos ribose²⁴.

Apskritai fenomenologinėje filosofijoje gyvūno klausimu svarbesnis ne antropologinis skirtumas, bet gyvūnai kaip kiti, kaip ribiniai subjektai, kurie parodo intersubjektyvumo teorijos paribius ir žmogaus supratimo galimybes. Didžioji dalis tyrimų atliekami interpretuojant ir perinterpretuojant Husserlio veikalus ir rankraščius. Savarankiškų pozicijų nėra daug. Jas galima būtų skirti į dvi kryptis. Pirmoji seka Husserliu ir Merleau-Ponty, apmąsto žmogiškumą ir gyvūniškumą kaip vieną kitame²⁵. Šiame kontekste išsiskiria gana radikali minėtų San Martino ir Pintos pozicija²⁶. Jie, sekdami Husserlio idėjomis, visai nutrina antropologinį skirtumą transcendentalinio *ego* lygmeniu ir gyvūnus laiko transcendentaliniais

22 Kristupas Sabolius, „Antropocenas kaip vaizduotės problema“, *Athena. Filosofijos studijos*, Nr. 14, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2019.

23 Arūnas Sverdiolas, „Anapus tinkamumo ir tauso jimo: dirbinio virsmai“, *Darbai ir dienos*, Nr. 68, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2017.

24 Charles S. Brown, Ted Toadvine (eds.), *Eco-Phenomenology. Back to the Earth Itself*, New York: State University of New York Press, 2003.

25 Maurice Merleau-Ponty, *Nature. Course Notes from the Collège de France*, transl. R. Valier, Evanston, Northwestern University Press, 2003; Ted Toadvine, „How Not to be a Jellyfish. Human Exceptionalism and the Ontology of Reflection“, in: Corinne Painter and Christian Lotz (eds.), *Phenomenology and the Non-Human Animal. At the Limits of Experience*, Dordrecht: Springer, 2007.

26 Javier San Martín, Maria Luz Pintos Peñaranda, „Animal Life and Phenomenology“, in: Steven Crowell, Lester Embree, Samuel J. Julian, *The Reach of Reflexion: Issues for Phenomenology's Second Century*, Center for Advanced Research in Phenomenology, 2001.

subjektais. Antroji daugiausia tyrinėja gyvūnų prieinamumo klausimą, o pačius gyvūnus traktuoja kaip ribinius subjektus. Čia žymiausi yra Natalie Depraz, Christiano Ciocano²⁷ darbai. Animališko tyrimai įgauna pagreitį, 2018 metais pasirodė *Studia Phaenomenologica* numeris, skirtas animališkumui²⁸. Reikia manyti, kad animališko, susitikimo su gyvūnais temos tik plėsis.

Šios knygos idėjos buvo išbandytos šiuose mano straipsniuose:

„Šiukšlių fenomenologija antropoceno epochoje“, *Athena. Filosofijos studijos*, 2019, Nr. 14, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

„Vargas dėl *weltarm*: Martino Heideggerio svarstymai apie gyvūno esmę“, *Athena. Filosofijos studijos*, 2016, Nr. 11, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

„Filosofas ir gyvūnas: Nietzsche, Heideggeris, Derrida“, *Problemos. Mokslo darbai*, 2014, Nr. 86, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Knyga parašyta įgyvendinant projektą „Gamtos transformacijos vėlyvojoje modernybėje: ontologiniai ir antropologiniai aspektai“ nacionalinėje mokslo programoje „Modernybė Lietuvoje“. Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutartis Nr. S-MOD-17-5.

Galiu pasidžiaugti, kad turėjau palankią diskusinę aplinką. Knygos idėjos buvo plėtojamos aktyviose diskusijose, konferencijose, seminaruose. Dėkoju Ritai Šerpytytei, Kristupui Saboliui, Audronei Žukauskaitei, Danutei Bacevičiūtei, Vaivai Daraškevičiūtei už diskusijas, vertingas įžvalgas, pastabas ir pagalbą vykdant projektą, organizuojant tarptautines konferencijas. Esu ypač dėkingas Arūno Sverdiolo seminaro dalyviams –

²⁷ Natalie Depraz, „The Husserlian Theory of Intersubjectivity as Alterology“, in: Dermot Moran, Lester E. Embree (eds.), *Phenomenology. Critical Concepts in Philosophy*, Volume II, London, New York: Routledge, 2004; Cristian Ciocan, „Husserl’s Phenomenology of Animality and the Paradoxes of Normality“, *Human Studies*, Vol. 40, 2017.

²⁸ Cristian Ciocan, Mădălina Diaconu, *Phenomenology of Animality, Studia Phaenomenologica*, Volume 17, 2017, Zeta Books.

Arūnui Sverdiolui, Danutei Bacevičiūtei, Nijolei Keršytei, Jūratei Levinai, Gediminui Milašiui, Tojanai Račiūnaitei, Anetai Rostovskytei, Virginijui Gustui, Deimai Katinaitei, Eigirdui Gudžinskui ir kitiems už tai, kad jie daug seminarų klausė mano pranešimus, o savo pastabomis, klausimais, kritika padėjo išgryninti dalį šios knygos skyrių. Dėkoju Lietuvos fenomenologų rato kolegoms – Daliui Jonkui, Sauliui Geniušui, Jolantai Saldukaitytei, Tomui Šinkūnui – už diskusijas ir vertingas pastabas. Dėkoju savo studentams, su kuriais padariau nemažai atradimų. Dėkoju Lietuvos mokslo tarybai už skirtą finansavimą ir Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetui, parėmusiam knygos leidybą. Dėkoju recenzentams Arūnui Sverdiolui ir Daliui Jonkui, kurie savo kritinėmis pastabomis stipriai prisidėjo, kad knyga būtų geresnė.

Mintautas Gutauskas

Žmogus ir gyvūnas. Antropologinis skirtumas fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje. Monografija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021. – 296 p.

ISBN 978-609-07-0627-5 (spausdinta knyga)

ISBN 978-609-07-0628-2 (skaitmeninis PDF)

Knygoje nagrinėjami antropologinio – žmogaus ir gyvūno – skirtumo pavidalai fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje. Maxo Schelerio, Martino Heideggerio, Eugeno Finko filosofijoje antropologinis skirtumas atliko svarbų vaidmenį apibrėžiant žmogaus esmę. Monografijoje tiriama, kokie motyvai ir prielaidos lėmė, kad mąstytojai atskyrė žmogų ir gyvūnus esmės skirtumu. Giorgio Agambenas ir Jacquesas Derrida XX amžiaus pabaigoje įtikinamai parodė, koks yra antropologinio skirtumo ir prievartos ryšys, kaip žmogaus konstitucija yra susijusi su prievarta nežmogiškų ar nepakankamai žmogiškų būtybių atžvilgiu. Knygoje aiškinamasi, kokie yra antropogenezės mechanizmai ir kokios yra antropologinės mašinos sustabdymo ar radikalaus žmogaus esmės kvestionavimo gyvūno akivaizdoje perspektyvos. Savo ruožtu šiuolaikinė fenomenologija įrodo žmogaus ir gyvūnų tapatumą intencionalumo ir *ego* struktūrų požiūriu, tačiau antropologinio skirtumo visiškai neatmeta ir jį traktuoja kaip patirties ribą, kuri pasirodo santykyje su ribiniais subjektais – gyvūnais. Monografijoje nagrinėjamas žmogaus ir gyvūnų artimumas ir skirtingumas intencionalumo ir empatijos požiūriu, atskleidžiamas žmogaus patirties antropocentriškumas, kurį siūloma skirti nuo antropocentrizmo kaip žmogaus išskirtinumo ideologijos. Antropoceno krizė verčia kelti klausimą apie žmogų kaip kaltininką. Plėtojant šiukšlių fenomenologiją parodoma, kad antropologinis skirtumas pasidaro aktualus nebe kaip esmės, bet kaip atsakomybės skirtumas.

Dailininkė *Jurga Tėvelienė*

Lietuvių kalbos redaktorė *Gražina Indrišiūnienė*

Maketuotoja *Nijolė Bukantienė*

Vilniaus universiteto leidykla, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

Knygos internete knygnas.vu.lt

Mokslo periodikos žurnalai zurnalai.vu.lt

Spausdino UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Rivonių g. 25C, LT-03153 Vilnius

15,11 aut. l. Tiražas 400 egz.

Leidinio spaudos lankų popierius *Munken Lynx* 100 g/m²

Knygoje nagrinėjami antropologinio – žmogaus ir gyvūno – skirtumo pavidalai fenomenologinėje hermeneutinėje filosofijoje. Maxo Schelerio, Martino Heideggerio, Eugeno Finko filosofijoje antropologinis skirtumas atliko svarbų vaidmenį apibrėžiant žmogaus esmę. Monografijoje tiriama, kokie motyvai ir prielaidos lėmė, kad mąstytojai atskyrė žmogų ir gyvūnus esmės skirtumu. Giorgio Agambenas ir Jacques'as Derrida XX amžiaus pabaigoje įtikinamai parodė, koks yra antropologinio skirtumo ir prievartos ryšys, kaip žmogaus konstitucija yra susijusi su prievarta nežmogiškų ar nepakankamai žmogiškų būtybių atžvilgiu. Knygoje aiškinamasi, kokie yra antropogenezės mechanizmai ir kokios yra antropologinės mašinos sustabdymo ar radikalaus žmogaus esmės kvestionavimo gyvūno akivaizdoje perspektyvos. Savo ruožtu šiuolaikinė fenomenologija įrodo žmogaus ir gyvūnų tapatumą intencionalumo ir ego struktūrų požiūriu, tačiau antropologinio skirtumo visiškai neatmeta ir jį traktuoja kaip patirties ribą, kuri pasirodo santykyje su ribiniais subjektais – gyvūnais. Monografijoje nagrinėjamas žmogaus ir gyvūnų artimumas ir skirtingumas intencionalumo ir empatijos požiūriu, atskleidžiamas žmogaus patirties antropocentriškumas, kurį siūloma skirti nuo antropocentrizmo kaip žmogaus išskirtinumo ideologijos. Antropoceno krizė verčia kelti klausimą apie žmogų kaip kaltininką. Plėtojant šiukšlių fenomenologiją parodoma, kad antropologinis skirtumas pasidaro aktualus nebe kaip esmės, bet kaip atsakomybės skirtumas.

MONOGRAFIJOS

Vilniaus
universiteto
leidykla

knygynas.vu.lt
zurnalai.vu.lt